

Самойленко Г. В. Розвиток художньої культури на Чернігівщині в XIX – на початку XX ст. – Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2015. – 458 с.

Пропонована широкому загалу монографія професора, доктора філологічних наук Г.В.Самойленка є чи не першою спробою ґрунтовного аналізу і узагальнення мистецько-культурних явищ в історичному дискурсі Чернігівщини XIX– поч. XX ст.

Г. В. Самойленко – відомий дослідник художньої культури регіону, автор численних монографічних досліджень, статей, засновник і видавець наукових збірників, науковий керівник дисертаційних досліджень з означеної проблематики. Упродовж багатьох років учений досліджує процеси культурного розвитку Чернігівщини, зокрема архітектури, живопису, театрального і музичного мистецтва, освіти, науки, літературного життя і періодики тощо.

У цьому сенсі актуальність праці є безперечною, її поява цілком закономірна, оскільки вона є своєрідним підсумком багатолітніх досліджень Г. В. Самойленка, документованим унаочненням розмаїття і динамічного розвитку художньої культури поліського регіону XIX–поч. XX ст., першою спробою цілісного дослідження культурного розвитку Чернігівщини певного історичного періоду.

Вступна частина книги «Розвиток художньої культури на Чернігівщині в XIX – на початку XX ст.» містить переконливі докази системного підходу науковця до розробки окресленої проблематики, про що свідчать уже видані монографічні праці автора («Сторінки літературного життя Чернігівщини XII–XVIII ст.», «Літературне життя Чернігова кінця XIX–поч. XX ст.», «Нежинская филологическая школа: 1820–1990», «Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач», «Микола Гоголь і Ніжин», «Леонід Глібов у колі сучасників», «Тарас Шевченко і Ніжинська вища школа», «Марія Заньковецька і Поліський край», «Театри і актори Північного Лівобережжя», «Михайло Глінка і Україна», ін.), ґрунтовні дослідження у співавторстві («Нариси культури Ніжина: у 5 ч.», «Культура Чернігівщини XI – перш. пол. XVII ст.», «Забудова Ніжина та архітектурні пам'ятки XVII–XX ст.», «Образотворче мистецтво і скульптура в Ніжині в XVII–XX ст.», ін.), чисельні наукові розвідки про діячів культури – М. Гоголя, М. Коцюбинського, П. Куліша, В. Забілу, Є. Гребінку, театральну родину Лучицьких, М. Садовського, І. Бровченка, Т. Коршикову, О. Сидельникова, ін.

З огляду на характерне для художньої культури Чернігівщини означеного періоду розмаїття, дослідницька увага Г.В.Самойленка зосереджена на аспектах, які й визначили структуру книги та назви семи розділів: «Будівництво та архітектура на Чернігівщині у XIX – на поч. XX ст.», «Гнізда культури на Чернігівщині», «Малярство на Чернігівщині у XIX–на поч. XX ст.», «Літературне життя на Чернігівщині», «Періодика Чернігівщини: сторінки історії», «Театр XIX–поч. XX ст.», «Музичне мистецтво Чернігівщини XIX–поч. XX ст.».

Оскільки книга адресована не лише науковцям, але й студентам, педагогам, краєзнавцям і «всім, хто любить свій рідний край», то абсолютно доречним виглядає історичний екскурс, яким відкривається перший розділ «Будівництво та архітектура на Чернігівщині у XIX – на поч. XX ст.» – Чернігівські землі і Гетьманська держава, утворення Малоросійської губернії з центром у Чернігові, формування адміністративних кордонів Чернігівської губернії та її повітів, аналіз складу мешканців, розвитку сільського господарства, промисловості, торговельних відносин. Саме виходячи із особливостей історичного і соціально-економічного розвитку цього регіону, можна зрозуміти своєрідність культурного процесу Чернігівщини XIX – поч. XX ст.

Дослідження специфіки архітектурного образу Чернігівщини базується на залученні архівних джерел, документованих описів О. Русова, М. Домонтовича, спеціальних наукових праць радянської та пострадянської доби і дозволяє дійти висновку про інтенсивний розвиток громадського, житлового, палацового, храмового і промислового будівництва. Типовими на той період були стилі класицизм, ампір, а з часом їхнє збагачення призвело до появи неокласицистичних, неореалістичних модифікацій та модернізму. Особливе зацікавлення читача у цьому розділі викликає історія виникнення пам'яток архітектури і будівництва Чернігівського краю, особливості стилю,

відомості про архітекторів та власників споруд, а також багатий ілюстративний матеріал, зібраний автором.

Грунтовно описані Г. В. Самойленком гнізда культури Чернігівщини, з-поміж яких виділяються дворянські садиби та садиби представників творчої інтелігенції з характерними ознаками – наявність палацу, паркового ансамблю, зібрання творів мистецтва, функціонування театрального, хорового колективів, активність культурно-мистецького середовища. До найвідоміших гнізд культури належать маєтки Кирила Розумовського (Батурин), Петра Рум'янцева-Задунайського (Вишеньки), братів Безбородьків, родини Мусіних-Пушкіних (Срібне), Галаганів (Сокиринці), Тарновських (Качанівка), Скоропадських (Тростянець) та ін. Досліджуючи дворянські садиби Чернігівщини, автор наголошує, що в якості гнізд культури виступають лише ті, які характеризуються «цілеспрямованою роботою власника садиби та його оточення у напрямку збагачення культурних проявів», вони сприяли розширенню культурного середовища регіону.

Результатом багатолітніх дослідницьких пошуків Г. В. Самойленка став розділ «Малярство на Чернігівщині у ХІХ – на поч. ХХ ст., у якому розглядається мистецтво живопису як фактор садибного гнізда культури, естетичного виховання в навчальних закладах і творчої діяльності професійних художників. Із особливостями садибного малярства на Чернігівщині автор знайомить читача, акцентуючи увагу на традиції колекціонування творів українського, російського і західноєвропейського живопису та постатях власників галерей Г. С. Тарновського, родини Галаганів. Досить поширеним було меценатство, коли у садибах поціновувачів мистецтва проживали художники (В. І. Штернберг, К. Є. та В. Є. Маковські, М. К. Бодаревський, Г. М. Честахівський, О. Я. Волосков, ін.). Серед іншого вони писали портрети власників, родичів, гостей маєтка, малювали садибу та навколишні краєвиди. Українська історія та чернігівські краєвиди надихали І. Репіна, О. Агіна, А. Мокрицького, Л. Жемчужникова, О. Соколова, ін. На початку ХХ століття витвори мистецтва з приватизованих поміщицьких садиб стали експонатами Чернігівського, Конотопського, Ніжинського, Сосницького, Новгород-Сіверського та Прилуцького музеїв, що відкривало їм доступ до широкої глядацької аудиторії.

Окрема увага приділяється діяльності й творам митців-педагогів, запрошених для викладання малювання в навчальних закладах Чернігівщини. Читача зустріне ґрунтовний аналіз художньої манери, огляд творчої спадщини, мистецьких зв'язків К. Павлова (учителя М. Гоголя), І. Сошенка, Д. Безперчого, Р. Музиченка-Цибульського, ін. Зважаючи на важливу роль мистецтва живопису в естетичному вихованні гімназистів, автор включає в розділ розгорнутий нарис, присвячений картинній галереї, подарованій О. Г. Кушелевим-Безбородьком Гімназії вищих наук.

Докладно, крім вже названих митців, дискурс художнього світу Чернігівщини визначає творчість тих, чиє життя було пов'язане з Поліссям: А. Мокрицького, Я. де Бальмена, М. Башилова, А. Гороневича, Т. Шевченка, М. Ге, М. Врубеля, І. Рашевського, М. Жука, О. Сластьона, М. Добужинського, Г. Нарбути, В. Резніченка, Ю. Феддерса. Такий широкий спектр досліджуваних імен і явищ дає підстави автору монографії говорити про розвиток романтичних, реалістичних тенденцій, пошуків нових форм художнього вираження регіональної культури в загально мистецькому історичному контексті.

Безперечним дослідницьким здобутком проф. Г. В. Самойленка став розділ, який висвітлює особливості літературного життя Чернігівщини. На основі документальних джерел, зібраних архівних матеріалів, аналізу творчих біографій митців слова автору вдається блискуче впоратися із поставленим завданням – дослідити особливості літературного процесу ХІХ – поч. ХХ ст., виділити знакові постаті та явища, зробити узагальнюючі висновки.

Автор монографії звертає увагу на розширення літературного локусу регіону (Прилуки, Борзна, хутір Мотронівка, с. Переходівка, Ніжин), який в ХVІІ–ХVІІІ ст. обмежувався переважно Черніговом. Докладний аналіз літературного життя Ніжина 20–40-х рр. ХІХ ст., культурним осередком якого у цей період є Гімназія вищих наук

кн. Безбородька (згодом – Лицей), дає підстави говорити про формування в її стінах школи, представлені постатями М. Гоголя, Є. Гребінки, Н. Кукольника, В. Любича-Романовича, О. Афанасьєва-Чужбинського, Л. Глібова, М. Гербея, Я. де Бальмена, ін. Г. В. Самойленко наводить факти біографічних відомостей, уважно ставиться до творчих здобутків вихованців навчального закладу, що формує доказову картину літературного розвитку Ніжина і засвідчує знакову роль філологічної школи не лише в межах регіону, але й спонукає до роздумів про більш широкий контекст, про взаємодію російської та української культур.

Актуальність і роль Чернігова, як осередку культури і літератури, автор переконливо ілюструє на широкому фактографічному матеріалі, звертаючи увагу читачів на постаті Л. Глібова, М. Коцюбинського, Б. Грінченка, В. Самійленка, М. Воронога та інших. Багатолітні архівні дослідження, аналіз діяльності (літературна творчість, громадські об'єднання, видавнича практика) на основі джерельної бази дозволили Г. В. Самойленку дійти висновку про те, що їхня діяльність мала не лише літературний, а також просвітницький та об'єднувальний характер. Уперше здійснена спроба розглянути літературний процес Чернігівщини ХІХ – поч. ХХ ст. крізь призму жіночої творчості (Ганна Барвінок, Н. М. Кибальчич, Н. К. Кибальчич, О. В. Романова), що може бути перспективним науковим дослідженням в майбутньому.

Розділ «Театр ХІХ – поч. ХХ ст.» розкриває особливості аматорського театального мистецтва, зокрема діяльність ніжинського гімназичного театру. Автор монографії приділяє увагу його репертуару, який відповідав світському духу навчального закладу, а також акторам із числа гімназистів, зокрема, М. Гоголю, Н. Кукольнику, О. Данилевському, М. Прокоповичу, К. Базилі, розглядаючи цю сферу їхньої творчості як один із імпульсів до літературної діяльності.

Розвиток театального мистецтва в Чернігові пов'язаний із будівництвом театру, що дало можливість приймати в місті мандрівні трупи, водночас це сприяло формуванню аматорського драматичного колективу із промовистою назвою «Товариство кохajoчих рідну мову», спрямованого на розбудову українського реалістичного театру. Саме діяльність Л. Глібова, О. Марковича, Д. Старицького, І. Дорошенка, М. Вербицького, С. Носа, П. Бордонос, М. Загорської-Ходог, О. Шрамченко, ін. дозволила цьому талановитому колективу реалізувати на підмостках театру низку постановок («Наталка-Полтавка», «Москаль-чарівник» І. Котляревського, «До мирового» Л. Глібова, «Живі картинки» за творами українських художників, «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка), що й засвідчує його значну роль у розвитку національного драматичного мистецтва ХІХ століття.

Особливий інтерес у читача викликає постать М. Заньковецької, біографія якої є предметом дослідницьких практик Г. В. Самойленка впродовж багатьох років. Архівні, мемуарні, документальні джерела, фотодокументи, глибокий аналіз життя і творчості актриси лягли в основу розділу «Марія Заньковецька і Чернігівщина» та засвідчують його унікальність. Зі сторінок книги постає живий образ прекрасної актриси, розкривається її драматична історія, у якій важко провести межу між життям і сценою цього неймовірного таланту, породженого ніжинською землею. Автор у цікавій, образній формі із залученням оригінального ілюстративного матеріалу відтворив складний процес становлення творчої особистості М. Заньковецької, визначив основні мистецько-культурні зв'язки передової творчої інтелігенції того часу, вказав на їхньої вплив на формування духовності в суспільстві.

На документованих джерелах побудований також розділ, присвячений мистецтву сцени в Новгороді-Сіверському, Козельці, Прилуках. Наведені проф. Г. В. Самойленком факти розмаїтого театального життя Чернігівщини дозволяють дійти висновку про активну і багатогранну діяльність аматорських і професійних колективів Чернігівщини, а також оцінити безперечний внесок видатних акторів та діячів сцени в розвиток театального мистецтва.

Повнота дослідження складного процесу історико-культурного розвитку Чернігівщини забезпечується розвідкою автора про розвиток музичного мистецтва. Завершальний розділ «Музичне мистецтво Чернігівщини ХІХ – поч. ХХ ст.» містить

аналіз особливостей садибної музичної культури, характеристики виконавського репертуару дворових колективів та їх локацію в межах Чернігівщини. Г. В. Самойленко наводить численні відомості архівного і документознавчого характеру, на основі яких аналізує явища і процеси музичного життя регіону, пов'язані з практикою хорових чи інструментальних колективів та їхніх керівників, відомих виконавців, композиторів. Значна увага приділяється діяльності й творчим контактам М. Глінки у Качанівці, окремим талановитим виконавцям музичних партій у театральних виставах та концертах (М. О. Загорська, С. Д. Ніс, Г. А. Рачинський, М. І. Лисенко ін.), організації та участі в інструментально-вокальних вечорах і виступах (І. І. Лизогуб, І. І. Гаврушкевич, Ф. Г. Стравинський, О. Л. Горелов, С. В. Вільконський, Є. В. Богославський, Ф. Д. Проценко, Б. Л. Вержиківський, ін.). Автор дослідження доводить закономірність інтенсивного розвитку музичного мистецтва, яке у ХІХ– на поч. ХХ ст. мало аматорський та професійний профіль, базувалося на основі класичного й народного репертуарів і живилося талантами народних виконавців та сподвижників-професіоналів.

Завершуючи огляд монографії Г. В. Самойленка, варто зазначити, що читач (на-уковець, учитель, студент, просто зацікавлена людина) отримує можливість поставити на полицю власної бібліотеки надзвичайно цікаву книгу, насичену багатими фактографічними, архівними, мемуарними та ілюстративними матеріалами, зібраними впродовж десятиліть, зі сторінок якої проглядає постать її автора – дослідника історії та культури Чернігівського краю і людини, яка щиро захоплюється його духовними здобутками і прагне передати свої знання іншим.

Юлія ЯКУБІНА

